

BUXORO VILOYATI
HOKIMLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS
TALIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
MARKAZI

DAVLAT TILI - TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMANI

BUXORO-2020

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
BUXORO VILOYAT HOKIMLIGI**

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

BUXORO, 2020-yil,16-oktabr

**DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA
MILLIY YUKSALISH MEZONI**

Asadova M.F.	Zamonaviy tilshunoslikning milliy yuksalish va ilmiy tafakkur taraqqiyotidagi o'рни	431
Berdiyeva D.T. Alloqov F.B. Yaxshiqulova M.T.	Ayrim Qorako'l shevalarining leksik-semantik xususiyatlari	435
Boltayeva N.O'.	Publitsistik matnlarda sarlavhaning ifoda usullari	441
Bozorova G.Z.	O'zbek tilidagi pleonastik birliklar tasnifi	445
Halimov E.	Ona tili – millat g'ururi	458
Hamroyeva N.N.	Iltifot shaxslararo og'zaki muloqotning muhim tarkibiy qismi sifatida	454
Hamroyeva Sh. Gulyamova Sh.	Elektron lug'atlar kompyuter leksikografiyasi mahsuli	459
Haydarov A.	Ingliz va o'zbek tillarida onomatopeyalarning uslubiy xususiyatlari	465
Haydarova N.	O'zbek tili frazeologizmlarida milliy xususiyatlarning aks etishi	472
Islamov O'.	Til madaniyatining taraqqiyoti xususida	475
Karimov S. Rashidova U.	O'zbek tilida uslublararo frazema qo'llashda xilma-xillik	479
Mo'minov Sh. Madaminova S.	Rahbar nutqida hozirjavoblik	483
Nazarova S. Xojiyeva M.	So'z birikmalarida sintaktik va nominativ xususiyatlar uyg'unlashuvi	486
Qobilova A.	Perifrastik nominatsiyaning xususiyatlari.	490
Raximova R.	O'zbek tili tarixiga bir nazar	493
Salixova N.	O'zbek tilida undov so'zlarning o'рни	498
Qodirova Z.	Qisqa matnlarning lingvistik xususiyatlari	501
Sobirova D. Ziyoyeva M.	O'zbek muloqotida pleonazm	504

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

jamoatchilik tomonidan iliq kutib olindi. Hali hech bir mamlakatda bunday tarixiy jarayon amalga oshgan emas. Dunyo hamjamiyatida O'zbekistonchalik o'z tiliga e'tibor qaratayotgan malakatlar sanoqli. Kamdan kam mamlakatlarda O'zining tilini rivojlantirish uchun alohida oliygoh ochilgan. Bizda esa Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti univertitetining faoliyati o'zbek tilimizni dunyo tiliga aylanishi va minbarlarida yangrashi uchun xizmat qilsa, ne ajab. Ishonchimiz komilki, o'zbek tili va madaniyati jahon sivilizatsiyasida yanada ravnaq topib, uning purma'noligi, jozibadorligi, talaffuzi ohangli musiqaday jarangdorligi bilan jahon ahlini o'ziga rom qila oladigan xalqaro til darajasiga ko'tariladi va dunyo xalqlari bu tilni sevib o'rganib, samimiy hurmat qiladilar. Ununtmang tilni millat ruhiga aylatirguvchi bu – Xalqdir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли Фармон.
2. "Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги Қарор. Тошкент, 2020-йил 3-март, 117-сон.
3. Salomov G'. Til va tarjima. – Toshkent: Fan, 1966. – B. 384.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. // 2-том. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006. – Б. 785.

ИЛТИФОТ ШАХСЛАРАРО ОЎЗАКИ МУЛОҚОТНИНГ МУҲИМ ТАРКИБИЙ ҚИСМИ СИФАТИДА

Ҳамроева Нафиса,
БухДУ ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақола фатик мулоқот ва унинг вазифалари, самимий мақтов ва хурмат мазмунини акс эттирувчи илтифот ва унинг суҳбат жараёнига таъсири масалаларига бағишланади. Бадиий тасвир ва нутқий жанрларнинг янги бир кўриниши сифатида нутқий мулоқот учун умумий ёқимли муҳитини

шаллантириши, суҳбатдошнинг туйғуси, фикри ва ҳаракатига таъсир кўрсата олиши ҳақида фикр-мулоҳазалар берилган.

Жаҳон тилшунослигида тил ва нутқ, нутқнинг ижтимоий аҳамияти, нутқнинг вазифалари каби муаммоларга жуда кўп эътибор қаратилган. Тилшуносларнинг шахслараро вербал мулоқот ва одамларнинг бир-бири билан ўзаро мулоқоти муаммоларига тобора ортиб бораётган қизиқиши тил эгалари нутқий фаолиятининг ҳар қандай шаклини ҳамда уларнинг коммуникатив ва прагматик хусусиятларини чуқур ўрганишни тақозо этади. Натижада, фатика ва унинг кўринишларига ҳам урғу бериш зарурати пайдо бўлди. Фатик мулоқотнинг бир тури бўлган илтифот – нутқ одобининг алоҳида коммуникатив даражасидир. Нутқ актининг мураккаб, аммо қизиқарли ва самарали элементларидан бири бўлган илтифот (комплимент) соф прагматик характердалиги билан аҳамиятли. Тил тадқиқотлари йўналишларининг антропоцентриклиги, илтифот муаммоларига нисбатан янги комплекс ёндашувлар қўлланилиши шартлиги билан изоҳланади.

Фатик мулоқот: мулоқотга кириши, мулоқотни сақлаб қолиш, мулоқотни яқунлаш каби кўринишларининг илмий амалий аҳамиятини очиб бериш ва шу асосда илмий далилланган тўғри фикрга келиш муҳим аҳамият касб этади. Мулоқот учун умумий ёқимли муҳитни шаллантирувчи «эмотив восита»ни, яъни мулозамат, илтифотни фатик мулоқотнинг бир жанри сифатида ўрганиш зарурати сезилмоқда. Нутқий бирлик – мулоқот бирлиги тушунчаларининг ўзаро муносабати ҳамда дискурда фатика (мулоқотнинг асосий мақсади билан бевосита алоқадор бўлмаган, янги бир ахборот бермайдиган қисмлар) масаласи нафақат ўзбек тилшунослигида, балки жаҳон тилшунослигида ҳам мунозарали, жуда кўп ҳолларда умуман ҳали кўтарилмаган, лекин ечимини кутаётган муаммолардан саналади.

Жаҳон тилшунослигида тил ва унинг ижтимоий аҳамиятига бўлган қизиқиш узоқ тарихга эга ва бу соҳада европа ҳамда рус тилшунослигида салмоқли тадқиқот ишлари қилинди. Жумладан, Владимир Аврориннинг “Тилнинг вазифавий томонини ўрганиш масалалари”, Карл Булернинг “Тилнинг қурилиш қолипи”, Юнус Дешериевнинг “Ижтимоий тилшунослик”, Алексей Леонтевнинг

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

“Тил, нутқ, нутқ фаолияти”, Наталя Слюсарёванинг “Тилнинг вазифалари тушунчасининг методологик аҳамияти” ва “Тилнинг вазифалари”, Юрий Степановнинг “Тилнинг семиотик қурилиши (тилнинг уч вазифаси ва уч турли воситалар тизими)”, Роман Якобсоннинг “Тилшунослик ва поэтика”, “Тилнинг алоқаралашувнинг бошқа воситаларига муносабати”, Борис Норманнинг “Тилшунослик асослари” китобининг “Тилнинг вазифалари” деб номланган махсус ишлари мисол бўлади[1,2].

Фатик мулоқотнинг мулоқотга кириши, мулоқотни сақлаб қолиш, мулоқотни яқунлаш каби кўринишлари бағоят ранг-баранг ва хилма-хилдир. Лекин ўзбек тилшунослигида улар ҳали тадқиқ этилмаган.

Мулозамат, илтифот – фатик мулоқотнинг бир кўринишидир. “Мулозамат” тушунчасини рус тилшунослигида Н.И.Формановская (1989), О.С.Иссерс (1985), Серебрякова(2001); инглиз тилшунослигида В.И.Карасик(1992) ва Е.С.Петелиналар (1988) одобнинг намоён бўлиши ҳамда ўзига хос этикет(хулқ-одоб)нинг шакли сифатида баҳолаганлар.

Л.Э.Безменова “мулозамат” тушунчасига нутқ одобининг алоҳида коммуникатив даражаси дея талқин қилса, Е.С.Петелина “мулозамат” тушунчасига лаганбардорликдан фарқли равишда самимий мақтов ва ҳурмат мазмуни акс этганлиги қайд этади.

“Ўзбек тили изоҳли луғати”да “Мулозамат” сўзига қуйидагича изоҳ берилган: “Мулозамат - [арабча – бирга бўлишлик, ажралмаслик; бирга эргашиб бориш; қатъийлик] Кишининг қўнглини олиш учун кўрсатилган илтифот; эъзоз-икром, такаллуф”[17].

“Илтифот” сўзи эса, “Илтифот [арабча – ўгириш, буриш; лутф қилиш,эътибор, марҳамат] Кишига қилинган марҳамат, ҳиммат, диққат-эътибор, яхши муносабат. Илтифот қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) яхши эътибор, муносабат билдирмоқ”, дея таърифланган[19]. Ҳар икки тушунча ҳам кимнидир мақташ учун ишлатилади. Уни хушомад билан тенглаштирмаслик керак. Хушомад ва илтифот ўртасида катта фарқ бор: бу самимийликдир. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “хушомад” сўзига шундай таъриф берилган: “Хушомад - [форсча – саломлашиш, салом бериш; ёқимли сўз; тилёғлама мақтов] Бирор кишига тамагирлик билан хизмат қилиш, сермулозамат бўлиш, мақташ ва ш.к.; хушомдгўйлик, лаганбардорлик.

Хушомад қилмоқ – 1)хушомадгўйлик билан муомала қилмоқ, лаганбардорлик қилмоқ. 2) мамнуният ифодаси сифатида “дўст”, “барака топ”, “қурбонингиз бўлай” каби иборалар билан кимсага қарата хитоб қилмоқ” [19].

Ўзбек тилида берилган изоҳлардан келиб чиққа ҳолда, илтифот – хулқ-атворнинг умумий стратегияси доирасида ўрганилган, инсонга нисбатан ижобий туйғуларни билдиришга йўналтирилган фатик мулоқотдир. Илтифотнинг фатик вазифаси – нутқий мулоқот учун умумий ёқимли муҳитини шаклантиришдир. Шу сабабли ҳам илтифот ҳамсуҳбат туйғуси, фикри ва ҳаракатига таъсир кўрсата олади. Илтифот инсон ҳис-туйғуларига таъсир этади. Шу боис уни суҳбат муомаласига таъсир этувчи «эмотив восита» деб ҳисоблаш мумкин бўлади.

Илтифот комуникация воситаси сифатида нутқий мулоқот ўрнатишнинг барча босқичларида – нутқий алоқани ўрнатиш, сақлаш ва яқунлашда жараён муваффақиятини таъминлайди. мулоқот-суҳбатни тузиш мақсадида келтирилган илтифотга диққат қаратайлик:

-Қишлоғимизга хуш келибсиз, меҳмон, қадамларига гул битсин!

Искандар тагин сир бой бермади.

-Ташаккур, оқсоқол...[11]

Меҳмонни ўзига хос иззат-икром билан кутиб олиш ўзбек халқига хос хусусиятдир. Одамлар илтифотга жуда сезгир, чунки улар ёқимли сўзлар тинглаганда ўзгача завқланишни ҳис қилишади. Ишбилармонлар орасидаги мулозаматнинг мақсади келгусида ҳамкорликни бошлаш ёки давом эттириш бўлиши мумкин. Илтифот турларида жинслараро тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Аёл учун унинг ташқи кўриниши, шахсий жозибасини баҳолаш муҳимдир. Эркаклар эса ақл-идрок, ижтимоий-иқтисодий мақом, қатъиятлилик ҳақидаги илтифотларга сезгир. Аёллар эркакларга қараганда кўпроқ илтифотни талаб қиладилар. Болалар тилидан чиққан илтифот эса ўзига хос жарангдорлик ва самимият билан чиқади:

– Бобожон, тилингизга асал! Кўзим ҳам, юзим ҳам очилиб кетди сўзларингиздан! [12].

Илтифот суҳбатдошга ёқимли сўзларни айтишнинг бошқа усулларида фарқ қилади. Масалан, мақтов – ёши катта одам ёки

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

бошлиқ томонидан билдирилган фикрларни ижобий баҳолаш, муносабат билдириши ҳам мумкин. Муболага – суҳбатдошнинг ютуқларини атайлаб бўрттиради. Натижада бу ҳақиқатдан йироқ бўлиб, рад этилиш эҳтимоли кўпроқ бўлади. Илтифот эса суҳбатдошнинг қадр-қимматининг самимийлигини кўрсатади:

– Менга ҳеч нима керак емас, ўзингиз омон бўлсангиз бас, – дерди Онабиби унинг тикандек мўйловига бармоқларини қадаб [9].

Илтифот фатик восита сифатида жинсига кўра фарқланиши мумкин:

– Билагингизда куч кўп амирзодам! Шерпанжасиз. Подшоҳ ҳазратлари сизни Бобур деб атаганлари бежиз эмас. Бобур арабча шер демақдир! [20].

Ёки:

– Ҳа, онаси, умримнинг азиз йўлдоши, яхшилик учун туғилган экансан, сендан нуқул яхшилик кўрдим... [16].

Бадий тасвир ва нутқий жанрларнинг янги бир кўриниши сифатида замонавий тилшунослиқдан ва адабиётшунослиқдан ажратилиб, ҳар томонлама ўрганилаётган фатик мулоқот ва унинг турлари билан танишиш натижасида шундай хулосага кела оламизки, фатика бадий тасвирнинг ўзига хос ва жуда муҳим кўринишларидан бири бўлиб, мулоқот мавзусига оид янги ахборот (маълумот) бермасида, коммуникантлар шахсиятини, маълум шароитларда ҳолатини очиб беришда катта аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. Ленинград.Наука. 1974, -с. 452.

2. Бюлер К. Структурная модель языка// Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX вв. в очерка и извлечениях. Часть II. -Москва, 1965, -С.28-37.

3. А.А.Леонтьев. Язык, речь, речевая деятельность. -М. Наука.1969, -с.505.

4. Н.А.Слюсарева. Методологический аспект понятия фнкций

DAVLAT TILI - IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

Buxoro davlat universiteti

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

BUXORO, 200117, M.IQBOL ko'chasi, 11-uy

2020